OSMANLI EGE’SİNDE KALELERİN YÖNETİM PRATIĞI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: MİDİLLİ KALESİ’NİN ONARIM PROJESİ

An Evaluation on the Management Practice of Castles in the Ottoman Aegean: The Repair Project of Mytilene Castle

Arş. Gör. Orçun Nalezen

Kastamonu Üniversitesi, Türkiye
e-mail: orcunnalezen@gmail.com
ORCID ID: orcid.org/ 0000-0003-1149-3261

Near East Historical Review

10/3, July 2020
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article

Received Date - Geliş Tarihi : 18.05.2020

Accepted Date - Kabul Tarihi : 01.07.2020

Pages - Sayfa : 285 - 294

: <http://dx.doi.org/10.29228/nehrrreview.44184>

Citation - Atıf : Orçun Nalezen, “Osmanli Ege’sinde Kalelerin Yönetim Pratiği Üzerine Bir Değerlendirme: Midilli Kalesi’nin Onarım Projesi”, *Near East Historical Review*, 10/3, July, 2020, pp. 285 - 294

OSMANLI EGE'SİNDE KALELERİN YÖNETİM PRATİĞİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: MİDİLLİ KALESİ'NİN ONARIM PROJESİ*

*An Evaluation on the Management Practice of Castles in the Ottoman Aegean: The
Repair Project of Mytilene Castle*

Arş. Gör. Orçun Nalezen

Kastamonu Üniversitesi, Türkiye

Öz

Makalede 1578 ve 1579 yıllarında Midilli Kalesi'nde gerçekleştirilmesi planlanan bir onarım projesi, payitahttan gönderilen belgeler merkeze alınarak incelenmektedir. Söz konusu belgeler, imparatorluk merkezinden bölgeye yönelik bakışı yansıttığı için Midilli Kalesi genel bir stratejik bağlam içinde ele alınmakta, Osmanlı egemenliğinin devamlılığı ile Ege'deki kalelerin işlevselliği arasında mekânsal bağ kurulmaktadır. Böylesi bir ilişkiyi kurabilmek için bir Osmanlı adasında yürütülen askerî imar projesinin hayata geçirilmesi sırasında atılan adımlar irdelenmektedir. Karar alma süreci, iş gücü kaynağının temini, zaman baskısı ve finansman gibi ana meseleler üzerinde durulmakta, Midilli Adası'nda idarecilerin çözüm üretmede sergilediği yaklaşımlara değinilmektedir. Midilli Kalesi'nin askerî kapasitesini somut bir şekilde açıklayabilmek için maliye bürokrasisi tarafından üretilmiş belgelere de müracaat edilmekte, Ege'deki diğer kalelerde konuşlandırılmış olan birlikler ile karşılaştırmalara da yer verilmektedir. Fiziksel anlamda yeterli durumda olmaması hâlinde kalenin askerî olarak etkinliğini koruyamayacağı hususu vurgulanmaktadır. Midilli Kalesi'nin askerî potansiyeli ve onarım - işlerini yürütebilme kapasitesi de bu bağlamda incelenmektedir. Varlığı Bizans Dönemi'ne kadar uzanan tahkimatları ayakta tutmaya dayanan Osmanlı stratejisinin uygulanmasında kalelere komuta eden kişilerin etkileri gözler önüne serilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ege Adaları, iş gücü, onarım, Osmanlı egemenliği, tahkimat, yönetim.

Abstract

In this article, a repair project planned to be carried out in the Castle of Mytilene between 1578 and 1579 is examined by focusing on the documents sent from the capital city. Since these documents reflect the view of the region from the imperial center, the Castle of Mytilene is treated in a general strategic context, and a spatial connection is established between the continuity of Ottoman domination and the functionality of the castles in the Aegean. In order to establish this connection, the steps taken during the implementation of the military reconstruction project carried out on an Ottoman island are examined. Issues such as the decision-making process, supply of labor force, time pressure, and financing are mainly emphasized, and the attitudes of the administrators while producing solutions in the Mytilene Island are also addressed. In order to explain the military capacity of the Castle of Mytilene in a tangible way, financial records are also applied, and comparisons are made with the troops stationed in other castles in the Aegean. It is emphasized that if the castle is not physically adequate, the castle cannot maintain its military effectiveness. The military potential of the Castle of Mytilene and its ability to carry out repair - renovation works are also examined in this context. The effects of the people commanding the castles are revealed in the implementation of the Ottoman strategy which is based on sustaining the fortifications dating back to the Byzantine Period.

Keywords: Aegean Islands, command, fortification, labor, Ottoman domination, repair.

* Bu makale yazarın "Girit Seferleri Sırasında Ege'de Osmanlı Kaleleri" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş: Ege Adalarının Savunmasında Kalelerin Yeri

Ege'nin doğu yakasında, kuzeyden güneye doğru ya da tam tersi istikamette ilerleyen gemiler, hâkim rüzgârlar ve akıntılar sebebiyle dar bir koridorda seyretmek zorundaydılar.¹ Bu durum Rodos'tan (Rodhos) başlayarak içlerinde Midilli'nin (Lesvos)² de bulunduğu bir dizi adanın etrafında işlek bir deniz trafiğinin ortaya çıkmasını sağladı. Çağlar boyunca muhkem pozisyonu, güçlü surları ve yüksek burçlarıyla Midilli (Mytilene) Kalesi, burada seyreden gemiciler için Ada'nın alametifarıkası hâline geldi.³ Ancak bölgedeki en büyük ada olması, Levant'ın önemli limanlarına yakınlığı, Çanakkale Boğazı'nın girişinde yer alması ve donanma üssü olarak hizmet verebilecek potansiyeli barındırması gibi etmenlerin bir sonucu olarak Ada'nın müdafaası özel bir stratejik yaklaşımla kurgulanmıştı. Nitekim Osmanlı egemenliği altında Midilli Kalesi'nin yanı sıra bir de Ada'nın kuzey kıyılarındaki Molivo (Molivos) Kalesi'ne garnizon konuşlandırılmıştı.⁴ XVIII. yüzyıla kadar⁵ Ada'daki Türk egemenliği, bu iki kalede konuşlu askerî varlığa dayalı olarak idame ettirildi. Ege'de takip edilen Osmanlı stratejisi böylesi bir yaklaşımın ancak birkaç ada için geçerli olduğunu göstermektedir.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Rodos'tan Çanakkale Boğazı'na doğru uzanan bir hat boyunca St. Jean Şövalyeleri tarafından tahkim edilen adalar⁶ ile daha kuzeyde Sakız (Chios),⁷ Midilli,⁸ Limni (Lemnos)⁹ ve Bozcaada'da¹⁰ garnizon bulunduruluyordu. Bu adalarda Midilli dışında yalnız İstanköy (Kos) ve Rodos'ta birden fazla kalede garnizon görev yapıyordu. Diğer adalarda birden fazla kale olsa bile yalnız biri kullanılıyordu. Örneğin Limni'de Osmanlı garnizonu bulunan Palukasrı (Palaiokastron) Kalesi dışında bir de "Kasrı" olarak anılan Kotzinos Kalesi

286

10 / 3
July
2020

¹ Ege'deki hâkim rüzgârlar ve akıntıların deniz güzergâhı üzerindeki etkileri için bkz. John H. Pryor, *Geography, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649 -1571*, Cambridge University Press, Cambridge 1992, s. 94-95.

² Midilli Adası, bugün antik ismine izafeten Lesvos olarak anılmaktadır. Bkz. Machiel Kiel, "Midilli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 11. Makalede inceleme konusu edilen kale ise ismini Ada'nın merkez kasabası olan Mytilene'den almaktadır. Osmanlı kaynaklarında hem ada hem de merkezi "Midillü" (ميدللي) şeklinde tesmiye olunmaktadır. XV. yüzyıl sonu gibi erken sayılabilecek bir döneme ait örnek için bkz. Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Başkanlığı (BOA), Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrak Fonu (TS.MA.e), 967/14.

³ XV. yüzyıl başlarında Ruy Gonzales de Clavijo, kalenin muhkem bir noktada bulunduğunu ve çok sayıda kule ile tahkim edilmiş olduğunu bildirir. Bkz. Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çeviren: Z. Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008, s. 80. Üstelik bu dönemde Ada, 6 Ağustos 1383'te yaşanan depremin yaralarını sarmaya çalışıyordu. Bkz. Nicholas Ambraseys, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009, s. 372, 378.

⁴ Bu dönemde Molivo Kalesi de kapsamlı bir tadilat geçirmiştir. Buna ilişkin bir kitabe günümüze kadar ulaşmıştır. Bkz. Neval Konuk, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi / Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands*, Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2008, s. 122.

⁵ XVIII. yüzyılda Ada'daki tahkimatlara Sıgri Kalesi de eklendi. Bkz. Yusuf Alperen Aydın, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S. XLV, 2005, s. 167.

⁶ XVI. yüzyılda Ege'deki en kalabalık sayıdaki birlikler Rodos merkezli olmak üzere bu bölgede konuşlandırılmıştı. Burada 10 ayrı tahkimatta, derya beyinin emrinde hareket eden denizcilerle beraber 1.856 personel görev yapıyordu. Bkz. BOA, Tahrir Defterleri Fonu (TT.d. 367), s. 209-217.

⁷ XVII. yüzyıl başlarında Sakız'da topçu ve hisarerlerinin toplamı 235 kişiydi. Bkz. BOA, Maliyeden Müdevver Defterleri Fonu (MAD. d.), 4378, ferman 71.

⁸ 1548'de Midilli Kalesi'nde 105, Molivo'da 42 topçu ve hisareri görev yapıyordu. Bkz. BOA, TT.d. 261, s. 45-77, 105-116. Tadilatın gerçekleştirildiği dönemde, 1578'in başında, Midilli'de 95 topçu ve hisareri görev yapıyordu. Bkz. BOA, MAD. d. 7093, 18.

⁹ Limni'de XVI. yüzyıl ortalarında takriben 50 asker görev yapıyordu. Girit Seferleri'nin olağanüstü koşulları altında bu sayı 257'ye çıkmıştı. Bkz. Yasemin Demircan, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası, XVI. Yüzyıl*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 78.

¹⁰ Midilli Kalesi'nde onarımın gerçekleştirildiği dönemde Bozcaada'da 53 topçu ve hisareri görev yapıyordu. Bkz. BOA, MAD. d. 7093, s. 18.

bulunuyordu. Ancak XVI. yüzyıl ortasında burada herhangi bir Osmanlı askeri görev yapmıyordu.¹¹ Öyleyse adalardaki garnizon sayısını belirleyen, istihkâmlar değil stratejik ihtiyaçlardı. Zira Türk hâkimiyetinden önce Ege'de varlığını doğrudan kalelere dayandıran güçler egemen olmuştu: Bizanslılar, Cenevizliler ve Şövalyeler. Çeşitli gerekçelerle savunma odaklı politikaya yönelen bu güçler, varlıklarını sürdürebilmek için adaları kalelerle tahkim etmek zorunda kalmışlardı. Sonuç olarak Osmanlılar çok sayıda istihkâmın varlığı karşısında yeni kale inşa etmek bir tarafa var olanlardan bazılarını kullanmamayı seçmişlerdi.

Genel strateji bağlamında, öyle anlaşıyor ki, Osmanlılar yerinde alınan tedbirlerden (kaleler) ziyade caydırıcı güce (donanma) başvuruyorlardı ve birçoğu limanların etrafına konumlandırılmış olan kaleler, özellikle korsanların yerleşmesine engel olma, deniz yollarını kontrol altında tutma amacı taşıyordu. Bernard Randolph, kalesi bulunmayan adaların durumunu açıklamak için korsan faaliyetlerinin yol açtığı acıklı bir tasvire başvurur.¹² Gerçekten de kaleler korsanları uzak tutmak ve limanlar aracılığıyla adaların dış dünya ile geliştirdikleri ilişkileri güvence altına almak için en etkili yapılarıydı. Bu konuda Bozcaada özel bir örnek olarak sunulabilir. Kalesi XIV. yüzyılın sonuna tesadüf eden Venedik - Ceneviz mücadelesinin sonucu olarak tahrip edilen ve halkı Girit'e sürülen Ada,¹³ XV. yüzyıl ortalarında bile ihmal edilmiş bir hâldeydi.¹⁴ Osmanlı egemenliğinin kurulmasının ardından, günümüzde bile bir savaş anıtı olarak ihtişamını korumakta olan Bozcaada Kalesi'nin ortaya çıkmasıyla birlikte Ada "şenlendi".¹⁵ Bu örnek, kalelerin iskân ve ekonomi üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir.

Midilli Kalesi'nin Mimari Durumu

Tarihî anlatı göstermektedir ki Midilli Kalesi de dâhil olmak üzere fetih öncesinde inşa edilmiş olan bu kaleler, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki stratejik hedeflerine hizmet verebilecek, adaların iskânı ve ekonomisini istikrarlı kılacak düzeydeydi. Bu durumun bir sonucu olarak yeni kaleler inşa edilmediği gibi ihtiyaç duyulmadıkça kalelerde büyük yenilemelere de gidilmedi.¹⁶ Nitekim Midilli Kalesi, bir Bizans eseri idi.¹⁷ Ada'nın Gattelusio ailesinin kontrolünde olduğu dönemde Kale'de gerçekleştirilen başarılı tadilatlar sonucu eklenen savunma unsurları da Osmanlı Dönemi'nde ayakta duruyordu.¹⁸ Özellikle yapı malzemesi olarak büyük taşları tercih eden Bizanslı ustalarının incelikli işçiliği sayesinde Kale, XVII. yüzyılın ikinci

287

10 / 3
July
2020

¹¹ Yasemin Demircan, Limni özelinde neden yalnız Palukasrı'da asker bulundurulduğunu, Kotzinos'un hangi gerekçelerle terk edilmiş olabileceğini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Bkz. Yasemin Demircan, a.g.e., s. 64-65.

¹² Karpatos (Scarpanto), Taşoz (Thassos), Semadirek (Samotraki) ve Gökçeada (İmbros) adaları için gezi notlarında yer verdiği bilgiler bu konuda örnek teşkil eder. Bkz. Bernard Randolph, *Ege Takımadaları: Arşipelago*, Çeviren: Ü. Koçer, Pera Turizm Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s. 27, 42.

¹³ William Miller, *The Latins in the Levant: a History of Frankish Greece (1204-1566)*, E. P. Dutton and Company, New York 2008, s. 185; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571), Volume I: The Thirteenth and Fourteenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1976, s. 321 – 323; M. Ballard, "The Genoese in the Aegean". *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Editör: B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby, Routledge, Londra 1989, 161.

¹⁴ Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi; 9 Mayıs 1437 – 22 Mayıs 1438*, Hazırlayan: Hakan Kılınc, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016, s. 138.

¹⁵ Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, Hazırlayan: İdris Bostan, T. C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayını, Ankara 2008, s. 71.

¹⁶ Bu pragmatik tutum, Habsburglarla rekabete girilen ve kapsamlı bir kaleler ağı üzerinden sınır politikasının yürütüldüğü Macar hududunda bile geçerliydi. Zira kale inşası son derece maliyetli bir işti. Bkz. Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007, s. 45-50.

¹⁷ Timothy E. Gregory, "Lesbos", *The Oxford Dictionary of Byzantine*, Editörler: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, s. 1219.

¹⁸ Ayhan Afşın Ünal, "XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde Midilli Sancağı", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002, 125-126.

yarısında bile etkileyici görünümünü korumaya devam ediyordu.¹⁹ Kalenin fiziksel durumu XVII. yüzyılın sonuna kadar dönemin askerî ihtiyaçlarına cevap vermeye devam etti. Eldeki veriler ilk olarak 1689 yazında modern bir tabya inşasına karar verildiğine işaret etmektedir.²⁰ Sonuçta, Bizans Dönemi'nde inşa edilen kale, hem adaya bir dönem hâkim olan Cenevizli Gattelusio'ların hem de Osmanlıların beklentilerini karşılayabilmiştir. Böylesi bir tarihsel devamlılık, şüphesiz, kalenin isabetli bir şekilde konumlandırılması, doğru malzeme ve yapı tekniğiyle inşa edilmiş olmasıyla ilgilidir. Ancak burada incelenecek olan bir dizi belge²¹ ortaya çıkan bu sonuca Osmanlıların da önemli katkılar sağladığını düşündürmektedir.

Onarım Projesinin Ortaya Çıkışı ve Kalenin İdaresi

Midilli Kalesi'nin kapsamlı ve maliyetli bir bakımdan geçirilmesi gerektiği Yusuf isimli bir dizdarın kalede görev yapmaya başlamasıyla anlaşıldı. Eldeki veriler Yusuf'un, eşine sık rastlanmayacak şekilde enerjik bir asker olduğu intibasını uyandırmaktadır. Çeşitli konularda merkezle Midilli arasında gerçekleştirilen çok sayıda yazışmanın ya muhatabı ya da gerekçesi olarak 1577 kışından itibaren Yusuf'un izine tesadüf edilmektedir. Yusuf, ilk olarak komutasını devraldığı kalenin depolarında eksikler olduğunu görünce bu konuda selefi Yunus isimli bir dizdarı sorumlu tutmuştu.²² Bundan sonraki yazışmalarda da eksikler konusunda Yusuf'un kendinden önce görev yapmış olan meslektaşlarını suçlamaya devam ettiği görülür. Bu konuda yürütülecek incelemeler için önce Midilli Kadısı sevk edildi, daha sonra da Ayazmend Kadısı ile Midilli Deryabeyi de dâhil edilerek tahkikat genişletildi.²³ Peki, Yusuf'tan önce Midilli Kalesi kötü mü yönetilmişti? Merkez bürokrasisine ait kayıtlar bu soruyu cevaplamada yol gösterici olabilir. Çünkü merkezden gönderilen ahkâmın büyük bir çoğunluğu yaşanan aksaklıklara müdahale etme kaygısıyla kaleme alınıyordu. Örneğin 1554'te Midilli Kalesi'nde görev yapan Nasuh isimli bir dizdarın durumu ele alınabilir. Midilli Deryabeyi, Dizdar Nasuh'un halka karşı tutumunun uyandırdığı rahatsızlık sebebiyle böylesi bir görevi ifa etmeye layık olmadığını bildirmişti. Öyle anlaşıyor ki Nasuh, daha önce görev yaptığı yerde de bir takım sorunlara yol açmıştı²⁴ ve aslında temiz bir sicile sahip değildi. Belli ki kale geçmişte kötü yönetilmişti ve Yusuf haklıydı.

Yeni dizdarla birlikte değişen komuta anlayışı emir komuta zincirinde bazı çatışmalara da yol açtı: Belgelerin ortaya çıkardığı gelişmelerin seyrine göre başlangıçta "müşteki" olan Yusuf, daha sonra "müşteke" olacaktı. 14 Ekim 1578'de sadır olan bir hükümde, Midilli Kadısı'ndan topçuların nerede yaşadıkları ve emre itaat konusunda nasıl davranışlar sergiledikleri sorularına cevap vermesi istenmişti. Hükümden anlaşıldığına göre, Yusuf, topçuların emirlerine uygun hareket etmediklerini hatta kalenin dışında yaşadıklarını iddia ediyordu.²⁵ Midilli Kadısı ne cevap vermiş olursa olsun sorunlar çözülmemişti. Bu ilk yazışmanın üzerinden 5 yıl geçmiş olmasına rağmen dizdar ile askerleri arasındaki sorunlar sürmekteydi. Yusuf, 1583 başlarında bu defa

¹⁹ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. II (1673), Hazırlayan: C. Scheffer, Çeviren: Nahit Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 113.

²⁰ Bkz. BOA, Mühimme Defterleri Fonu (A.DVNSMHH.d.), 98, s. 152, hük. 496. David Nicolle, kaleye 1661 dolaylarında bir topçu platformu eklenmiş olduğunu belirtmektedir. Projenin yürütüldüğü mahal dikkate alındığında tarihçi muhtemelen 1689'da gerçekleştirilmesine karar verilen onarıma işaret etmektedir. Bkz. David Nicolle - Adam Hook, *Osmanlı Kaleleri, 1300-1810*, Çeviren K. Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019, s. 28.

²¹ Çalışmada odaklanılacak olan belgeler mühimme hükümleridir. 1 ila 73 numaralı defterler arasındaki Midilli Adası'na ait mühimme hükümlerinin çevrilerek toplu bir şekilde sunulmasına ilişkin bir girişim söz konusu olmuştur. Bkz. Nihat Karaduman, "XVI. Yüzyılda Midilli Adası (Arşiv Kaynaklarına Göre), (MD: I-LXIII) –Transkripsiyon–", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1999. Bununla birlikte Midilli Kalesi'nin onarımına dair hükümlerden bazılarının gözden kaçırıldığı görülmektedir.

²² BOA, A.DVNSMHH.d. 33, s. 69, hük. 142. Belgenin Latin harfli çevirisi için bkz. Nihat Karaduman, a.g.t., s. 122.

²³ BOA, A.DVNSMHH.d. 35, s. 150, hük. 385. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. Nihat Karaduman, a.g.t., s. 122. BOA, A.DVNSMHH.d. 41, s. 21, hük. 42.

²⁴ BOA, Kamil Kepeci Defterleri Fonu (KK.d.) 74, s. 116, hük. 5.

²⁵ BOA, A.DVNSMHH.d. 35, s. 311, hük. 788.

yalnız topçulardan değil, azeplerden de otoritesini sarstıkları iddiasıyla şikâyetçiydi. Yusuf'a kalırsa itaatsizlikleri kalenin müdafaasını zaafa uğratacak düzeye ulaşmıştı.²⁶ Dizdarın bu şikâyetlerine karşılık Midilli Kalesi'nin topçuları da topçubaşları aracılığıyla dizdarlarından şikâyetçi olduklarını bildiren bir mektup kaleme alarak, sözcüleri vasıtasıyla, Divanühümayuna ulaştırdılar.²⁷ Onların tarafından gelişmeler daha farklı görünüyordu: Onlara göre, dizdarın zaten topçulara emir vermesi mümkün değildi ve topçular hâli hazırda Deryabeyi ne emrederse onu ifa ediyorlardı. Yusuf şikâyetinde, belki de haklılığını ifade edebilmek için, topçu ve azeplerin görev yerlerinde bulunmadıklarını; topçular ise, belki de daha ikna edici bir argüman olan, dizdarın "kadim" uygulamalara aykırı davrandığını belirtmişlerdi. Tespit edilebilen belgeler anlaşmazlıkların topçular lehine sonuçlandığını düşündürmektedir. Zira Midilli beyinden kadim uygulamaların dışına çıkılmasına izin vermemesi istenmiştir.

İş Gücü Kaynağı

Yusuf belli ki kendisinden önce oturmuş olan düzeni değiştirmek isterken büyük gerilimlere sebep oluyordu. Kalenin onarım işi de garnizonda komuta kademesi ile erler ve topçular arasında çatışmaların yaşandığı bu gergin ortamda gerçekleştirilecekti. Yusuf'un başvurusuna yönelik olarak gönderilen 14 Ekim 1578 tarihli yazı, kale onarımı için dizdarın 120.000 akçelik bir tahsisatı talep etmesine karşılık, bunun da yeterli olmayacağını öngördüğünü ortaya koymaktadır. Çünkü böylesi bir onarım işinde önemli bir yapı malzemesi olan kirecin kaybedildiği anlaşılmaktadır. Bunun dışında metinde dizdar tarafından çözüme kavuşturulması gereken önemli bir soruna daha işaret edilmektedir: iş gücü.²⁸ Gerçekten de bir kale inşasında organizasyonun kapasitesini en çok zorlayan mesele, genellikle iş gücü temini oluyordu. Özellikle büyük çaplı kalelerin inşasında kalabalık bir iş gücünün harekete geçirilmesi gerekiyordu. Bundan dolayı Ege'deki Osmanlı kalelerini inşa eden eski hâkimler, yaygın bir şekilde esir emeğine başvurmuşlardı. Söz gelimi Venedikliler, Eğriboz (Éuboea) Şehri tahkimatının inşası sırasında ilk Osmanlı-Venedik Savaşları sırasında esir aldıkları askerlerden yararlandılar. Şehir surlarının güçlendirilerek hendeklerle çevrildiği 1415 - 1417 yılları arasında yürütülen imar projesi, Türk esirlerinin emeğine dayanarak gerçekleştirilebilmişti.²⁹ St. Jean Şövalyeleri belki de bu konuda daha ünlüdür. Rodos'un karmaşık ve gelişmiş savunma sistemi neredeyse Müslüman esirlerin bir ürünüydü.³⁰ Bununla birlikte Ege'de tarihî ve kültürel birikimin askerî yapıları onarabilecek düzeyde olduğunu düşündüren kanıtlar mevcuttur. Bir başka ifadeyle kas gücü kadar kritik öneme sahip, sofistike mühendislik çözümlerini uygulayabilecek nitelikli emeğe de ihtiyaç vardı ve bu kabilden yapı ustaları Ege'de mevcuttu.

Varlıkları büyük ölçüde tahkimatların dirayetine dayanan St. Jean Şövalyeleri, her ne kadar yaygın biçimde esir emeğine başvursalar da karşılaştıkları sorunları aşmak için Rodoslu Rum yapı ustalarına güveniyorlardı. Büyük Üstad Jacques de Milly Dönemi'nde (1454-1461) Rodos'ta yürütülen güçlendirme projesi Manoli Constanti isimli bir Rum'a emanet edilmişti. Tahkimatın inşası hakkında bilgi veren bir kitabe, yerli işçilerin emeğini yüceltmek istercesine iki dilli olarak taşla işlenmişti.³¹ Midilliler arasında da böylesi ustaların olduğunu düşünmek mümkündür. Zira merkezden gelen yazılar, iş gücü temininde Ada halkından yararlanılabileceğini göstermektedir. Yazışmalardan anlaşıldığına göre Yusuf, II. Mehmed Dönemi'nde Midillilerin kale onarımında

²⁶ BOA, A.DVNSMHH.d. 48, hük. 979.

²⁷ BOA, A.DVNSMHH.d. 48, hük. 1009.

²⁸ BOA, A.DVNSMHH.d. 35, s. 311, hük. 787.

²⁹ Machiel Kiel, "Eğriboz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 491.

³⁰ Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Hazırlayan Şerafettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995, s. 129-130; Evliya Çelebi b. Derviş Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 9. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyon - Dizini*. Hazırlayan: Y. Dağlı, S. A. Kahraman vd. , Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 123.

³¹ Albert Gabriel, *La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire*, E. de Boccard, Paris 1921, s. 98-118.

yer alması hakkında bir ferman yayınlanmış olduğunu biliyordu ancak söz konusu fermana da bir türlü ulaşamıyordu.³² Böylece kalenin mahzeninde birçok savaş aletinin işe yaramaz hâle gelmesinden başlayan, yapıda kullanılacak kirecin kaybolmasıyla devam eden ihmaller zincirine fermanın yitirilmesi yeni bir halka olarak eklenmiş oluyordu. Fermanın kaybedilmesi bir tarafa, kalenin kapsamlı bir onarıma muhtaç hâle düşmesi, Yusuf'tan önce gerçekten kalenin iyi yönetilmediğinin en göz ardı edilemez kanıtıdır. Zira elde bulunmayan fermana öngörüldüğü üzere kalenin onarımında halktan yaygın şekilde yararlanılmasının ötesinde bakım ve onarım işinin kalenin kendi kurumsal bünyesinde gerçekleştirilmesi gerekiyordu.

Ege'deki kalelerde tamir ve onarım işleri, "neccar" olarak tanımlanan ve genellikle yerel halktan seçilen maaşlı yapı ustaları tarafından yürütülüyordu. Örneğin 1569-1570'te Eğriboz Kalesi'nde Andon Dami isimli reaya neccar olarak görev yapıyordu.³³ XVI. yüzyılın ilk yarısında Limni'deki Palukası Kalesi'nde Kommeno isimli bir Adalı tamirattan sorumluydu. Dahası 1519 tarihli tahrir kayıtlarına göre Palaiokastron Kalesi'nin gerekli durumlarda tamirinde görevlendirilmek üzere tamamı adalılardan oluşan bir grup belirlenmişti.³⁴ 1548 tarihine ait tahrir kayıtlarında Midilli'de "taşçıyân" ve "zenberekçıyân" isimli 27 kişilik iki grup gerekli durumlarda Midilli Kalesi'nin tamiratından sorumlu tutulmuştu.³⁵ Söz konusu grupların çalışmaları hakkında defterde yapılan açıklamalar, özellikle cephanelikte tutulan savaş aletlerinin yıpranmış olmasına yönelik şikâyetlere nasıl bir hatanın yol açtığını açıklayabilir. Midilli Kalesi'ndeki surların ve kalebedenlerinin gerisindeki yapılar toprak damlıydı. Bahsi geçen bu gruplar, özellikle yağış mevsiminin öncesinde damlara toprak çıkarıp ellerindeki mermer direkleri yuvarlayarak ve atlarıyla birlikte dam üzerinde dolaşarak toprak malzemeyi sıkıştırıyorlardı. Böylece dam altında muhafaza edilen ahşap, kömür ve barut, demir, top kovanları gibi kalenin askerî fonksiyonunu sürdürmede ihtiyaç duyulacak olan malzemeyi su ve rutubetten koruyorlardı. Savaş aletlerinin kullanılamaz hâle gelmesi, bu grupların etkili şekilde çalıştırılmamasından kaynaklanmış olmalıydı. Burada bahsi geçen "taşçılar" esasen top mermisi imal ediyorlardı. Dolayısıyla mutlak olarak önceden belirlenmiş ölçülere sadık kalarak taş şekil verme konusunda ustalaşmışlardı. 11 kişiden oluşan bu ekibin bile kalenin idame ettirilmesinde büyük ölçüde yeterli olacağını ifade etmek mümkündür. Ege'deki diğer Osmanlı kalelerindeki uygulamalar bu görüşü destekler niteliktedir.

XVI. yüzyıl ortasında Rodos Kalesi'nde 6,³⁶ İstanköy'deki stratejik kalelerden Narince'de 5,³⁷ Pili Kalesi'nde 1,³⁸ Leryos ve Kalimnos kalelerinde de birer neccar görev yapıyordu.³⁹ Dolayısıyla 11 kişilik taş ustası ve 16 kişiden oluşan zenberekçi grubu, Midilli Kalesi'nin ihtiyaçlarını karşılayabilirdi. Üstelik zenberekçiler arasında yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan süreci ustalıkla yürütebileceği anlaşılan, isminin altına "boyacı" notu düşülmüş zanaatkarlar bulunuyordu. Tüm bu kayıtların dışında Midilli'deki iş gücünün mevcudiyeti ve niteliği hakkında başka deliller de sunmak mümkündür. 1583 baharında İstanbul'daki tahkimatların onarımı ve sarayda gerçekleştirilecek inşaa faaliyetleri için Midilli'den 500-600 kişilik yapı ustası grubunun gönderilmesi istenilmişti.⁴⁰ Öyleyse Midilli Kalesi'ni yönetenler, ellerindeki nitelikli iş gücünden yararlanmayarak kalenin bakımını ihmal etmişlerdi.

³² BOA, A.DVNSMHH.d. 35, s. 311, hük. 787.

³³ BOA, TT.d. 484, s. 275.

³⁴ Yasemin Demircan, a.g.e., s. 73, 87 vd.

³⁵ BOA, TT.d. 264, s. 80.

³⁶ BOA, TT.d. 367, s. 206.

³⁷ BOA, TT.d. 367, s. 211.

³⁸ BOA, TT.d. 367, s. 213.

³⁹ BOA, TT.d. 367, s. 216-217.

⁴⁰ BOA, A.DVNSMHH.d. 49, s. 50, hük. 171. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. Nihat Karaduman, a.g.t., s. 153-154.

Projenin Finansmanı

Kalenin tamiri meselesi ilk olarak 14 Ekim 1578'de gündeme gelmesine ve üzerinden takriben 1 yıl geçmesine rağmen Midilli ile payitaht arasındaki yazışmalarda mesele olmaya devam etti. Kalenin onarımına bir türlü başlanamıyordu. Bu hususta Dizdar Yusuf'un işi kotaramadığı görüşünün İstanbul'da hâkim olduğunu düşündüren bazı emarelere tesadüf edilmektedir. Yusuf bu iş için muhtemelen yeterince güvenilir kabul edilmiyordu. Bunun en önemli sebebi proje maliyetini 120.000 akçe olarak belirleyip bunun da kifayet etmeyebileceğini dile getirmesiydi.⁴¹ Oysa Midilli Kadısı proje maliyetini 100.000 akçe olarak belirlemişti.⁴² İşini kötü yaptığından emin olduğumuz ve azledilerek kaleden uzaklaştırılan eski dizdarlardan Nasuh'un yıllık 8.000 akçelik gelire mutasarrıf olduğu gerçeği dikkate alındığında⁴³ 20.000 akçelik farkın neden önemli olduğu anlaşılabilir. Dahası Yusuf sürekli bir takım eksikleri gündeme getiriyordu. Ancak bir an evvel Midilli Kalesi gibi stratejik bir savunma yapısının bütün fonksiyonlarını gerçekleştirebilir hâle gelmesi gerekiyordu. Nihayet onarımın 100.000 akçelik bir bütçe ile gerçekleştirilebileceğine kanaat getirildi. Öncelikle bu tutarın %70'lik kısmı kullanılacak, kalan 30.000 akçe ise ihtiyaç duyuldukça sarf edilecekti. Daha da önemlisi Midilli Kadısı'nın telkinleri sonucu, projenin Dizdar Yusuf'un değil, azeb ağasının nezaretinde yürütülmesine karar verildi.⁴⁴ Belli ki Yusuf'un sıkça dile getirdiği sorunlar, işin gecikmesine yol açan bahaneler olarak görülmüş, proje başka bir askere emanet edilmişti. Kale inşasına ilişkin yazışmaların alınan bu son kararlar birlikte kesintiye uğradığı görülmektedir. Bu durum inşaa programının öngörüldüğü şekilde başladığını ve tamamlandığını düşündürmektedir.

Projenin Önemi

Midilli'nin iki ayrı kale ile müdafaa edilmesinin tarihi gerekçeleri vardı. Örneğin Çaka Bey, Midilli Kalesi'ni ele geçirmiş; ancak Molivo'yu kontrol altına alamamıştı.⁴⁵ Bir başka ifadeyle Ada'nın tek bir kaleyle savunulamayacak kadar büyük olduğu daha önce tecrübe edilmişti. Bu sebeple Ada'daki iki kalenin de işlevselliğini koruması gerekiyordu. Tarih boyunca Midilli'deki Türk egemenliği birden fazla defa tehlikeye düştü. Bunlardan biri 1481 yılında yaşandı. Ada'ya doğru St. Jean Şövalyelerine ait bir filo harekete geçmişken Rodos'ta büyük bir deprem yaşanması muhtemel bir saldırının önüne geçti.⁴⁶ Bundan 30 yıl sonra 1501'de bu defa daha büyük bir kuvvet adaya saldırdı. Fransız, Venedik ve Ceneviz müttefik filosunun saldırısına⁴⁷ karşı hızla alınan tedbirler etkili bir şekilde cevap verilebilmesini sağladı.⁴⁸ Bu saldırının ardından Midilli Kalesi'nin aşağı kısmına yeni burçlar eklendiğine dair kitabeler günümüze kadar ulaşmıştır.⁴⁹ Nitekim burada incelenen onarım da İnebahtı Deniz Savaşı'nın ardından

⁴¹ BOA, A.DVNSMHH.d. 35, s. 311, hük. 787.

⁴² BOA, A.DVNSMHH.d. 40, s. 97, hük. 217. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. Nihat Karaduman, a.g.t., s.135-136.

⁴³ BOA, KK.d. 74, s. 116, hük. 5.

⁴⁴ BOA, A.DVNSMHH.d. 41, s. 25, hük. 51. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. Nihat Karaduman, a.g.t., s. 136. Dizdarların denetlenmesinde kadılara sorumluluk yüklenmişti. Dizdarların hem kalenin kurumsal yapısı içindeki hem de taşra teşkilatındaki yerleri ile görev ve sorumlulukları hakkında ayrıca bkz. Efdal Şükrü Batmaz, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, S. 7, 1996, s. 3-5.

⁴⁵ Timothy E. Gregory, a.g.md., 1219.

⁴⁶ Nicholas Vatin, "The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks, 1480-1501", *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, Editör: Norman Housley, Palgrave Macmillan, Londra 2004, s. 150.

⁴⁷ Steven A. Epstein, "Quattrocento Genoa and the Legacies of Crusading", *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*, Editör: Norman Housley, Routledge, New York 2017, s. 137.

⁴⁸ II. Bayezid Dönemi önemli gelişmelerinden biri olan Midilli Muhasarası, dönemin Osmanlı entelektüel dünyasında da etkisini hissettirmiş, Devîş Gubârî'nin *Midilli Kıssası* ile Firdevsî-i Rûmî'nin *Kutb-nâme*'sinde bu olay anlatılmıştır. Bkz. Devîş Gubârî, *Gazavât-nâme-i Midilli (Midilli Kıssası)*, Hazırlayan: Ömer Özkan, Alp Yayınevi, Ankara 2007, s. 2-13.

⁴⁹ Machiel Kiel, "Midilli", s. 11.

gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla Akdeniz'in genelini etkisi altına alacak evsafa güç dengelerinde yaşanan değişimler, Midilli'yi Osmanlı Devleti'nin geleneksel rakipleri için bir hedef hâline getirebilirdi. Bu bakımdan Ada, bölgedeki Osmanlı egemenliğinin en önemli dayanaklarından biriydi ve sürekli olarak tehdit altındaydı. Her an konvansiyonel bir donanma ya da birkaç parçalık gemiden oluşan filosuyla bir maceraperest Ada'ya saldırabilirdi.

Sonuç

İnşa projesinin şekillenmesine ilişkin belgeler, savunma yapılarının ve bu yapılarda konuşlu birliklerin iyi bir şekilde yönetilmemesi durumunda ortaya çıkabilecek sonuçları ortaya koyabilecek niteliktedir. Özellikle bu belgeler çözümden çok sorunlara odaklanan idarecilik pratiğinin stratejik gereklilikler söz konusu olduğunda zaman kaybına yol açabileceğini gösterecek kadar zengin bulgular sunmaktadır. Midilli Kalesi de XVI. yüzyılın sonlarına gelirken iyi bir şekilde idare edilmemişti. Dahası burada inceleme konusu edilen belgelerde karşımıza çıkan dizdarın kendisi bile payitahtın nazarında pek de “işin ehli” görünmüyordu. Belki İstanbul'da süre gelen sorunların kaynağı olarak dizdarları görmüştü. Her halükârda ehil olmayan kişilerin bir şekilde dizdarlık pozisyonunu işgal etmesi, kalenin sürdürülebilirliğine odaklanan, Ada'daki kaynakların da seferber edilmesiyle kurgulanan mekanizmanın iyi bir şekilde işletilememesine sebep olmuştu. Öte yandan 1578 ve 1579'da Ada'ya gönderilen bir dizi ahkâm; askerî ve idari otoritelerin birlikte harekete geçirildiğini, buna bağlı olarak dizdardan gelen raporların sağlamlasının yapıldığını, bu kapsamda kadıdan gelen raporlardan yararlanıldığını göstermektedir. Kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve bazı yöneticilerin devre dışı bırakılması bahasına askerî ve idari kadroların eşgüdümüyle Midilli Kalesi'nin onarımı gerçekleştirilebilmişti.

292

10 / 3
July
2020

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Devlet Arşivler Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA),

Bab-ı Asaî Mühimme Defterleri Fonu (A.DVNSMHH.d.): no. 33, 35, 41, 48, 19, 98.

Kamil Kepeci Defterler Fonu (KK.d.): no. 74.

Maliyeden Müdevver Defterler Fonu (MAD.d.): no. 4378, 7093.

Tapu Tahrir Defterleri Fonu (TT.d.): no. 261, 264, 367, 484.

Topkapı Sarayı Müze Arşivi Evrak Fonu (TSMA.e.): no. 967/14.

Muası Kaynaklar, Seyahatnameler, Araştırma ve İnceleme Eserler

- Ambraseys, Nicholas, *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*, Cambridge University Press, Cambridge 2009.
- Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. II (1673), Hazırlayan: C. Scheffer, Çeviren: Nahit Sırrı Örik, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.
- Aydın, Yusuf Alperen, "18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Ege (Adalar) Denizi ve Doğu Akdeniz'e Yönelik Güvenlik Parametreleri", *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, S. XLV, 2005, ss. 161-184.
- Ballard, M., "The Genoese in the Aegean". *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Editör: B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby, Routledge, Londra 1989.
- Batmaz, Efdal Şükrü, "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış", *OTAM: Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 7, 1996, ss. 1-10.
- Bernard Randolph, *Ege Takımadaları: Arşipelago*, Çeviren: Ü. Koçer, Pera Turizm Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.
- Demircan, Yasemin, *Osmanlı İdaresinde Limni Adası, XVI. Yüzyıl*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.
- Derviş Gubârî, *Gazavât-nâme-i Midilli (Midilli Kıssası)*, Hazırlayan: Ömer Özkan, Alp Yayınevi, Ankara 2007.
- Epstein, Steven A., "Quattrocento Genoa and the Legacies of Crusading", *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*, Editor: Norman Housley, Routledge, New York 2017.
- Evliya Çelebi b. Derviş Zillî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 9. Kitap: Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 306, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Beşir Ağa 452 Numaralı Yazmaların Mukayeseli Transkripsiyon - Dizini*. Hazırlayan: Y. Dağlı, S. A. Kahraman vd., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.
- Gabriel, Albert, *La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire*, E. de Boccard, Paris 1921.
- Gregory, Timothy E., "Lesbos", *The Oxford Dictionary of Byzantine*, Editör: Alexander P. Kazhdan, Oxford University Press, New York 1991, ss. 1219.
- Karaduman, Nihat, *XVI. Yüzyılda Midilli Adası (Arşiv Kaynaklarına Göre), (MD: I-LXIII)-Transkripsiyon-*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1999.
- Katip Çelebi, *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, Hazırlayan: İdris Bostan, T. C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı Yayını, Ankara 2008.
- Kemal Paşa-zâde, *Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Hazırlayan Şerafettin Severcan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1995.
- Kiel, Machiel, "Eğriboz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 10, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, ss. 491-493.
- _____, "Midilli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, ss. 11-14.

- Konuk, Neval, *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi / Ottoman Architecture in Lesvos, Rhodes, Chios and Kos Islands*, Stratejik Araştırma Merkezi, Ankara 2008.
- Miller, William, *The Latins in the Levant: a History of Frankish Greece (1204-1566)*, E. P. Dutton and Company, New York 2008.
- Nicolle, David – Hook, Adam, *Osmanlı Kaleleri, 1300-1810*, Çeviren: Kahraman Şakul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2019.
- Pero Tafur, *Pero Tafur Seyahatnamesi; 9 Mayıs 1437-22 Mayıs 1438*, Hazırlayan: Hakan Kılınç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2016.
- Pryor, John H. *Geographi, Technology, and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649 -1571*, Cambridge University Press, Cambridge 1992.
- Ruy Gonzales de Clavijo, *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*, Çeviren: Z. Ertan, Pozitif Yayınları, İstanbul 2008.
- Setton, Kenneth M., *The Papacy and the Levant (1204-1571), Volume I: The Thirteenth and Fourteenth Century*, The American Philosophical Society, Philadelphia 1976.
- Stein, Mark L., *Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları*, Çeviren: Gül Çağalı Güven, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Ünal, Ayhan Afşin, “XVI. Yüzyılda Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinde Midilli Sancağı”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2002.
- Vatin, Nicholas, “The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks, 1480-1501”, *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, Editörler: Norman Housley, Palgrave Macmillan, Londra 2004.